

УДК 336.1

Бидик А.Г.
кандидат економічних наук, доцент,
доцент кафедри податків і фіскальної політики
Тернопільського національного економічного університету

ДЕРЖАВНА ФІНАНСОВА ПІДТРИМКА ЯК РЕЗЕРВ ПІДВИЩЕННЯ ЕКСПОРТНОГО ПОТЕНЦІАЛУ КРАЇНИ

STATE FINANCIAL SUPPORT AS A RESERVE OF INCREASE OF EXPORT POTENTIAL OF THE COUNTRY

АНОТАЦІЯ

Вивчено проблему необхідності ефективного використання експортного потенціалу України через удосконалення діючих механізмів державної фінансової підтримки національних експортерів. Досліджено результати діяльності вітчизняного зернового комплексу. Наведено дані, що свідчать про значну роль у формуванні ВВП та високий експортний потенціал рослинницької галузі вітчизняного АПК. Зазначено, що масштабне впровадження європейських якостей та безпеки харчової продукції українського виробництва, необхідність збільшення експорту конкурентоспроможної продукції з високим рівнем переробки потребує збільшення обсягів державної фінансової підтримки, яка нині в необхідному розмірі не надається. Обґрунтовано необхідність надання державної фінансової підтримки аграріям у формах, прийнятних в умовах повноправного членства України у СОТ та названо основні чинники, врахування яких дозволить визначити величину бюджетних коштів, що мають бути спрямовані на здійснення державної фінансової підтримки національних експортерів.

Ключові слова: експортний потенціал, стимулювання експорту, державна фінансова підтримка, агропромисловий сектор, зерно та продукти його переробки.

АННОТАЦИЯ

Изучено проблему необходимости эффективного использования экспортного потенциала Украины через усовершенствование действующих механизмов государственной финансовой поддержки национальных экспортеров. Исследованы результаты деятельности отечественного зернового комплекса. Приведены данные, которые свидетельствуют о значительной роли формирования ВВП и высоком экспортном потенциале растениеводства отечественного АПК. Указано, что масштабное внедрение европейского качества и безопасности пищевой продукции украинского производства, необходимость увеличения экспорта конкурентоспособной продукции с высоким уровнем обработки требует увеличения объемов государственной финансовой поддержки, которая в данное время в необходимом размере не предоставляется. Обоснована необходимость предоставления государственной финансовой поддержки аграриям в формах, приемлемых в условиях полноценного членства Украины в СОТ и названы основные факторы, учет которых позволит определить величину бюджетных средств, которые должны быть направлены на оказание государственной финансовой поддержки национальных экспортеров.

Ключевые слова: экспортный потенциал, стимулирование экспорта, государственная финансовая поддержка, агропродовольственный сектор, зерно и продукты его обработки.

ANNOTATION

The paper focuses on the need for efficient use of Ukraine's export potential by means of improving existing mechanisms for state financial support of domestic exporters. Performance of the domestic grain industry is investigated. The data that suggests its significant role in the formation of GDP and high export potential of crop growing in the domestic agro-industrial complex is provided. It is noted that the large-scale introduction of European quality and safety of food of Ukrainian origin, the need to increase exports of

competitive products with high processing level require increase of state financial support, which is currently not available. The necessity for state financial support of farmers in forms acceptable in terms of full membership of Ukraine in the WTO is proved. The main factors, the consideration of which will allow determining the amount of budget funds to be allocated as the state financial support of national exporters, are specified.

Keywords: export potential, export promotion, public financial support, agro-industrial sector, grain and products of its processing.

Постановка проблеми. У сучасних умовах тривалої економічної депресії, глибоких інституційних проблем в Україні спостерігається існування негативного зовнішньоторговельного сальдо, надмірна величина якого є однією із загроз національній безпеці. В контексті євроінтеграційного розвитку України сьогодні вкрай важливим завданням залишається формування експортоорієнтованої моделі розвитку національної економіки та побудова цілісного механізму державного стимулювання зростання експортного потенціалу, реалізація якого дозволить вітчизняним товаровиробникам зайняти на зовнішніх ринках достойні позиції. Надважливим резервом підвищення експортного потенціалу країни є реалізація стратегічної програми фінансової державної підтримки національного експорту. Сьогодні Україна має значні потенційні джерела збільшення обсягів власного експорту, одним із яких є агропромисловий сектор, зокрема, його зерновий комплекс. Зернові культури відносяться до обмеженого кола видів агропродовольчої продукції, які українським аграріям в умовах створення зони вільної торгівлі між Україною та ЄС дозволено експортувати на європейський ринок. Часткове вирішення проблеми реалізації експортного потенціалу країни ми бачимо в посиленні присутності вітчизняних виробників зерна та продуктів його переробки на світовому зерновому ринку, що можливо досягти лише при посиленні державного стимулювання та фінансової підтримки впровадження заходів із імпортозаміщення та реалізації експортного потенціалу рослинницької галузі АПК.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання необхідності формування цілової системи заходів державного стимулювання та вдосконалення експорту розглядали О.О. Алімова, О.В. Акімова, Т.В. Андросова, Я.В. Белінська,

М.В. Диха, І. Дунаєв, С.П. Іващук, І.В. Клирик, В. Курищук, А.А. Мазаракі, Т. Мельник, В. Мовчан, Т.В. Пепа, Н.М. Пирець, Л.М. Рижмарева, Ю.М. Солодковський, Р.В. Співак, Ж.В. Стеценко, І.О. Тивончук та інші. Беззаперечним є значення проведених ними досліджень у напрямі підвищення експортного потенціалу країни, але досі не вироблено загальноприйнятої концепції системи державної фінансової підтримки зовнішньоторговельної діяльності потенційних експортерів.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Додаткового вивчення потребують питання обґрунтування необхідності надання державної фінансової підтримки національним експортерам відповідно до діючих в СОТ заходів стимулювання. Отже, недостатній рівень наукової розробки цієї проблеми визначає її актуальність.

Формулювання цілей статті (постановка завдання). Метою статті є обґрунтування необхідності розбудови системи надання державної фінансової підтримки потенційному експортеру і складовій вітчизняного АПК – зерновому комплексу для повномасштабної реалізації його експортного потенціалу в складі першочергових заходів сприяння національному експорту.

Виклад основного матеріалу дослідження. Більш ефективно використання експортного потенціалу України, її входження до прогресивних інтеграційних утворень, оптимальна диверсифікація напрямків зовнішньоекономічних зв'язків є важливими передумовами найшвидшого виходу національної економіки із глибокої економічної кризи.

У процесі державного регулювання національного експорту повинна реалізовуватися виважена політика його стимулювання, в межах якої держава застосовує комплекс заходів для можливості досягнення значно більшого позитивного ефекту для економіки країни ніж від політики імпортозаміщення. Результатом застосування регулятивних заходів є ефективна реалізація експортного потенціалу країни та отримання нею економічних вигід на світовому ринку.

У сучасний надскладний період суспільного розвитку саме держава повинна виступити активним учасником процесів активізації національного виробництва та підвищення експортного потенціалу країни через запровадження централізованих механізмів державної фінансової підтримки національних експортерів.

На думку О.О. Алімової, стратегічною метою єдиної цільової Програми розвитку експортного потенціалу України повинно бути підвищення ефективності та масштабів експортної діяльності країни на основі покращення асортименту та якості продукції українського виробництва, удосконалення товарної і географічної структури експорту, використання прогресивних форм міжнародного торговельно-економічного співробітництва, а тактичною метою – нарощування

експорту на традиційних українських ринках для скорішого відродження вітчизняного виробництва і подальшої перебудови національної економіки [1].

Я. Белінська окреслює три основні напрями вдосконалення українського експорту: 1) невідмінне підвищення ступеня переробки сировинних ресурсів; 2) зміна номенклатури експортної продукції за рахунок збільшення частки готових виробів; 3) розвиток і зміцнення високотехнологічного компоненту українського експорту [2]. Названі заходи повинні реалізовуватися в межах єдиної офіційно затвердженої стратегічної державної програми підтримки експорту, яка за твердженням В. Мовчан сьогодні в Україні відсутня [3].

Необхідність реалізації продукції на зовнішніх ринках за прийнятною для всіх учасників зовнішньоторговельних операцій ціною та отримання відносної переваги на зовнішніх ринках в умовах жорсткої міжнародної конкуренції спонукає товаровиробників вишукувати можливі способи компенсації власних затрат за рахунок державної фінансової підтримки, яка передбачає використання різних форм фінансування національних експортерів за рахунок державних фінансових ресурсів. Фінансові методи стимулювання експорту вважаються засобом прояву недобросовісної конкуренції на зовнішніх ринках, тому відносяться до заборонених інструментів державного регулювання. Проте більшість урядів економічно розвинутих країн за допомогою непростих схем організації продовжують надавати відчутну державну фінансову допомогу національним експортерам.

Найбільш масштабним та значущим сектором для зовнішньої торгівлі нашої країни є агропромисловий сектор. За період членства України у СОТ вітчизняний агропромисловий комплекс майже втричі збільшив свій експорт, демонструє значну роль у формуванні ВВП та беззаперечно має високий експортний потенціал.

15 вересня 2014 року президентом України був підписаний Закон України «Про безпеку та якість харчових продуктів» [4], остання редакція якого діє з 1 січня 2015 року. Необхідність внесення змін до попередньої редакції цього нормативного акту була викликана тим, що головною умовою експорту агропромислової продукції українського виробництва на європейський ринок стала імплементація базових елементів законодавства ЄС з якості та безпеки продукції до національної практики. Зокрема, Законом передбачено запровадження на підприємствах системи ISO 22 000 – системи управління безпекою харчових продуктів, яка приймається у всіх країнах Європи.

За даними Міністерства аграрної політики і продовольства України, протягом 2013 року частка українських підприємств, на базі яких була встановлена система безпеки харчових продуктів ISO 22 000 зросла на 32% та продовжує щорічно зростати. До прийняття відпо-

відного Закону наявність сертифікату якості та безпеки харчової продукції ISO 22 000 у вітчизняних підприємств мала лише рекомендаційний характер. З початку дії Закону українські виробники повинні були переглянути систему контролю якості і безпеки продукції [5].

Відповідність української харчової продукції європейським стандартам якості і безпеки дозволить підвищити її конкурентоспроможність, ліквідувати торговельні бар'єри, що при наявності європейського сертифікату якості дасть можливість значно збільшити обсяги її експорту на зовнішні ринки.

Одним із стратегічних та перспективних напрямків підприємницької діяльності в Україні, який сприяє зростанню експортного потенціалу країни та зміцненню її продовольчої безпеки, відноситься до динамічно зростаючих та привабливих секторів для вкладення інвестицій є виробництво та переробка зернових культур. Частка зернових культур у загальному обсязі вітчизняної агропромислової продукції за результатами 2012 року сягала 22,1%. Найбільша частка у загальній структурі виробництва зернових культур в Україні належить пшениці, ячменю та кукурудзі, і становить 93–94% загального обсягу виробленої продукції.

За результатами 2013 року експорт продуктів рослинного походження становив 8,88 млрд. дол. США, його частка в загальному обсязі агропромислової продукції досягла значення 52,1%. Проте при значному збільшенні обсягів експорту продукції рослинницької галузі як у вартісному, так і у натуральному виразах, середньозважена ціна експорту продукції рослинницької галузі зросла лише на 8,8% [6]. Величина експорту готових борошно-круп'яних продуктів становить лише 1,14% експорту цієї товарної категорії, або 0,2% загального експорту, що є яскравим свідченням сировинної орієнтації українського зернового експорту [7].

Протягом другої половини 2013 року вітчизняні аграрні компанії експортували біля 18,5 млн. тонн зернових культур, що на третину більше порівняно з аналогічним періодом 2012 року [5]. І хоча це відбулося в умовах несприятливої цінової кон'юнктури на традиційних для України зовнішніх ринках і глибоких проблем у торговельних відносинах з Російською Федерацією, зерновий комплекс продемонстрував свій високий експортний потенціал.

Як відомо, Україна займає друге місце в Європі за площею орних земель та перше місце за питомою вагою родючих земель високої якості. Майже 25% світової площі чорноземів, шар гумусу на яких коливається в межах 40–50 см (проти 10–30 см у країнах ЄС) розташовані саме в Україні, яка відноситься до важливих світових експортерів агропродовольчої продукції в світі. В той час, коли у світі все гостріше стає проблема забезпечення продовольством, один із найкращих в світі земельний фонд України використовується не повністю.

Природно-кліматичні умови дозволяють українським сільгоспвиробникам вирощувати до 50 млн. тонн зернових і зернобобових культур. У найближчому періоді Україна повинна поставити собі за мету посісти друге місце (після США) серед інших країн світу за величиною експорту основних сільськогосподарських культур. За результатами 2013 року найвищий показник зростання (+12%) серед всіх галузей національної економіки був досягнутий саме вітчизняним АПК, що забезпечило біля 25% валютних надходжень від експорту агропромислової продукції українського виробництва [8].

І хоча Україна відноситься до самодостатніх країн за всіма основними видами зернових культур, біля половини яких вона реалізовує на зовнішніх ринках, вона недостатньо використовує власний експортний потенціал. Особливо відчутно від інших країн світу вітчизняний уряд відстає у галузі надання фінансової державної підтримки розвитку аграрного експорту.

У 2012 р. Верховною Радою України був проголосований Закон України «Про державну фінансову підтримку експортної діяльності» [9], положеннями якого в межах фінансової підтримки українського експорту на початковому етапі було передбачено сформувати у Державному бюджеті кошти в обсязі 650 млн. грн., або близько 0,2% загального обсягу експорту товарів. Ці бюджетні кошти мали бути спрямовані на формування резервних фондів для державного гарантування експорту. Запропонована цим Законом можливість використання державної фінансової підтримки та організація процедури її отримання мала створити ефективний механізм державного сприяння українському експорту. Проте цей Закон не був підписаний Президентом України та не вступив у дію. Відтак загальнодержавний механізм надання гарантованої фінансової державної підтримки національним експортерам так і не запрацював в Україні.

Неодноразово дослідники цієї проблеми зазначали основні проблеми, що заважають підвищити показники вітчизняного експорту. Однією з головних з них є існування в Україні недостатньо розвиненої національної системи державної фінансової підтримки експорту, і це гостро відчувають на собі поряд з іншими експортерами виробники українського зерна. Послуги з експортного кредитування надають обмежене коло фінансово-банківських установ, вартість експортних кредитів залишається непомірно високою, практично відсутня система страхування експортних кредитів. Діюча в країні практика надання державної фінансової підтримки не сприяє збільшенню темпів зростання українського експорту та масштабному виходу вітчизняних експортерів на зовнішні ринки. З метою покращення діючої системи державної фінансової підтримки експортної діяльності в Україні були розроблені окремі заходи в цьому

напрямі, проте вони не мали комплексного та системного характеру застосування. Отже, сьогодні надання державної фінансової підтримки експортерам зерна та продуктів його переробки в Україні знаходиться у критичному стані та свідчить про наявність широкого кола проблем в цій сфері.

Розвиток вітчизняного зернового експорту повинен бути поштовханий завдяки появи на ринках та зростанню кількості високоякісної конкурентоспроможної продукції з високим рівнем переробки. Поставляти на експорт необхідної хлібобулочні, макаронні, кондитерські, борошно-круп'яні вироби – продукцію з високою часткою доданої вартості. Своєчасне оснащення агропродовольчого комплексу та харчової промисловості новітніми технічними та технологічними засобами, створення необхідних умов для виробництва, зберігання та переробки агропродовольчої продукції є надзвичайно важливою передумовою забезпечення продовольчої безпеки країни та підвищення її експортного потенціалу. Практична реалізація зазначених заходів потребує значних фінансових ресурсів, частину яких у вигляді державної фінансової допомоги в межах загальної системи державного стимулювання експорту має виділити виробникам зерна та продуктів його переробки держава.

Спеціалістами Національної академії аграрних наук та Міністерства аграрної політики та продовольства України було розроблено Програму «Зерно України – 2015», реалізація якої на практиці дозволила би збільшити виробництво зерна в Україні у 2015–2017 роках до 71–80 млн. тонн. Програмою передбачалося впровадження заходів стимулювання експорту зерна з врахуванням продовольчої безпеки країни, захисту інтересів національних виробників, екологічних питань та стабільності внутрішнього ринку. Планувалося на підтримку виробництва зерна в Україні спрямувати фінансову державну допомогу у розмірі 8,63 млрд. грн. протягом 2011–2015 рр. Відповідно до Програми, крім прямої бюджетної підтримки зернової галузі планувалося провести розбудову ринку фінансових послуг через формування кредитної інфраструктури та удосконалення кредитних механізмів, розвиток системи страхування.

Названа Програма містила положення, відповідно до яких загальна величина фінансування державних цільових програм розвитку агропромислового виробництва не могла бути меншою ніж 10% від розміру видатків державно бюджету [10, с. 14]. Враховуючи, що фактичні видатки державного бюджету України за 2013 рік становили 403,5 млрд. грн, за 2012 рік – 395,7 млрд. грн [11], то розмір державної фінансової допомоги агропромислового виробництва у 2014 році мав би становити 40,35 млрд. грн, у 2013 році – 39,57 млрд. грн. Нажаль, Програма «Зерно України – 2015» сьогодні в повному обсязі не виконується та фак-

тичний стан державного фінансування аграріїв далекий від запланованого.

Як свідчать показники виконання Державного бюджету за 2013 рік, у складі видатків згідно з функціональною класифікацією на фінансування економічної діяльності для підтримки та розвитку сільського господарства було виділено 6,8 млрд. грн, рівень виконання планового показника по завершенню бюджетного періоду становив 78,1%, недовиконання плану склало 1,9 млрд. грн [11]. Загальний обсяг державної фінансової підтримки сільськогосподарського виробництва у 2014 році був передбачений у розмірі 207 млн. грн, порівняно з аналогічним показником минулого року він зменшився на 17%. На фінансування виноградарства, садівництва та хмелярства у 2014 році було передбачено виділити зі спеціального фонду бюджету 100 млн. грн при потребі в 1,2–1,3 млрд. грн. Як бачимо, на державну фінансову підтримку зернопродуктового комплексу бюджетних коштів передбачено не було. Лише 200 млн. грн мало бути виділено аграріям на компенсацію відсотків за кредитами комерційних банків [12]. Отже, ми можемо порівняти фактичні витрати державного бюджету України на розвиток агропромислового виробництва з необхідною величиною фінансових ресурсів, які потребує ця галузь з високим експортним потенціалом та дійти висновку, що державна фінансова підтримка вітчизняному зерновому комплексу в необхідному обсязі сьогодні не надається.

Масштабне впровадження європейських якостей та безпеки харчової продукції українського виробництва, необхідність збільшення експорту конкурентоспроможної продукції з високим рівнем переробки вимагає посилення участі держави у стимулюванні виробництва та експорту готових продуктів зернової групи, тому потребує збільшення обсягів державної фінансової підтримки.

Фінансова підтримка експорту продукції українського виробництва має посісти одне із пріоритетних місць серед інших заходів державного стимулювання підвищення експортного потенціалу. Сьогодні необхідно на державному рівні розробити невідкладні заходи з удосконалення діючої практики і побудови нових механізмів її надання вітчизняним експортерам, прийнятної в умовах повноправного членства України у СОТ. Отже, пряме економічне стимулювання експорту може проводитися у формі:

- субсидування (компенсації) відсоткової ставки за експортними кредитами експортерам продукції українського виробництва;
- страхування експортних кредитів у формі надання державних гарантій для забезпечення платіжних доручень урядів та експортно-кредитних агенцій іноземних країн;
- забезпечення діяльності вітчизняних експортно-кредитних агенцій.

В умовах участі України у СОТ дозволені міжнародними зобов'язаннями залишаються два можливих шляхи фінансової підтримки:

експортне кредитування та страхування, активним учасником яких має виступати держава. Водночас страхові і гарантійні послуги вітчизняним експортерам і банківським установам, що здійснюють кредитування зовнішньоторговельних операцій мають надаватися експортно-кредитною агенцією.

Процеси підвищення експортного потенціалу мають відбуватися в умовах стабільного макроекономічного стану та формування сприятливих стимулів для експорту. Теперішня надскладна політична та економічна ситуація в Україні на перший план висуває питання забезпечення миру та безпеки в країні. Водночас економіка України у 2015 році зіткнулася з безпрецедентним обвалом курсу національної грошової одиниці, яка спричинила катастрофічне зростання вартості як імпортової продукції, так і продукції власного виробництва, кризи банківської системи, збільшення внутрішніх процентних ставок, посилення дисбалансів у сфері зовнішньої торгівлі, проблеми ведення бізнесу та зубожіння населення. Всі зазначені чинники здійснюють безпосередній вплив на вітчизняних експортерів, які виступають основними постачальниками іноземної валюти всередину країни. Проте держава навіть в надскладних економічних умовах повинна здійснювати системні централізовані заходи щодо посилення експортного потенціалу вітчизняних виробників агропродовольчої продукції, в межах яких необхідно при складанні щорічних бюджетів передбачати фінансові ресурси, величина яких розраховується на основі конкретних та обґрунтованих потреб вітчизняних експортерів у державній фінансовій підтримці, їх безпосереднього внеску у формування загального обсягу експорту товарів за попередній рік та реальних фінансових можливостей держави. Доцільним буде врахування прогресивного світового досвіду та практики підтримки експортної діяльності, що продемонструвала свою ефективність у країнах з високо розвинутою ринковою економікою.

Як пропонує Я. Белінська, в Україні необхідно розбудувати систему субсидування відсоткових ставок, в межах якої органи виконавчої влади на умовах спільного фінансування розподіляють бюджетні кошти та відповідають за їх використання за призначенням, а міністерство економічного розвитку і торгівлі відбирає суб'єктів підприємництва-учасників пільгового субсидування на конкурсній основі. Аналогічний порядок реалізується в програмі державної підтримки розвитку малого бізнесу. Отже, дослідження його позитивних та негативних сторін та впровадження подібного до нього порядку надання державної підтримки вітчизняним аграріям дозволить їм активізувати свою діяльність на зовнішніх ринках.

Ми дотримуємося думки провідних спеціалістів в галузі надання державної фінансової допомоги експортерам, які рекомендують здій-

снювати фінансову підтримку українського експорту у розмірі 0,3% від обсягу ВВП за показниками виконання державного бюджету року, що перевищує плановому [2], та розподіляти загальну величину фінансової державної підтримки між основними експортерами залежно від їх безпосереднього внеску у формування загального обсягу національного експорту товарів.

Висновки. Дослідження проблем, що заважають повноцінній реалізації національного експортного потенціалу та визначення першочергових заходів сприяння його реалізації є вкрай важливим на сьогоднішньому етапі розвитку країни. В умовах приєднання України до СОТ форми та види сприяння розширенню національного експорту набувають нових специфічних рис. В сучасний надскладний період суспільного розвитку саме держава повинна виступити активним учасником процесів активізації національного виробництва та підвищення експортного потенціалу країни через запровадження централізованих механізмів державної фінансової підтримки національним експортерам. Розмір бюджетних коштів, що мають бути щорічно спрямовані на підтримку вітчизняного експорту необхідно визначати, враховуючи потреби вітчизняних експортерів, їх безпосередній внесок у загальний обсяг експорту товарів за попередній рік та реальні фінансові можливості держави. Водночас орієнтиром для встановлення необхідної величини фінансової державної допомоги мають стати приклади прогресивної світової практики надання державної підтримки експортерам. Виконання запропонованих заходів дозволить посилити позиції вітчизняних виробників на зовнішніх ринках та сприятиме реалізації експортного потенціалу країни.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. Алімова О.О. Експортний потенціал України: проблеми та перспективи реалізації / О.О. Алімова [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.dy.nauka.com.ua/?op=1&z=556>.
2. Белінська Я. Щодо необхідності посилення державної підтримки українського експорту / Я. Белінська [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://old.niss.gov.ua/MONITOR/april08/23.htm>.
3. Мовчан В. Політика сприяння експорту в Україні після адміністративної реформи / В. Мовчан [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.undp.org.ua/.../ua_61498Adminreform_a.
4. Про безпечність та якість харчових продуктів: Закон України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.zakon.rada.gov.ua/go/771/97-вр>.
5. Офіційний сайт Міністерства аграрної політики та продовольства України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://minagro.kiev.ua>.
6. Офіційний сайт Державної служби статистики України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.ukrstat.gov.ua/>.
7. Кизим М.О. Оцінка наслідків членства України у Світовій організації торгівлі: монографія / М.О. Кизим, І.Ю. Матю-

- шенко, В.В. Шпілевський, В.С. Хаустова, О.В. Доровський, С.В. Антоненко, С.В. Беренда, А.Д. Олійник, І.В. Ярошенко, І.Б. Семигуліна, Д.М. Костенко, Ю.М. Маханьова, Ю.М. Моїсеєнко, І.Ю. Бунтов. – Х.: ВД «ІНЖЕК», 2014. – 212 с. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://ndc-ipr.com.ua/lenta/news/1/lenta14.html>.
8. Аграрний сектор України: огляд рослинництва. Підсумки 2013 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.bakertilly.ua/media/pdf/BT_Agri2013.pdf.
9. Про державну фінансову підтримку експортної діяльності: Проект Закону [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/KF78D000.html.
10. Програма «Зерно України – 2015». – К.: ДІА, 2011. – 48 с.
11. Офіційний сайт Міністерства фінансів України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.minfin.gov.ua/>.
12. Степанюк О. Бюджет – 2014. Вживе найсильніший / О. Степанюк [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.agro-business.com.ua/2013-03-29-14-15-09/2002--2014-.html>.